DOI: doi.org/10.61226/12.2.2023/20252.4
UOT: 338.2
Hüseyn İSMAYILOV
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, doktorant
ismayilov199351@gmail.com
https://orchid.org/0009-0006-8154-473X

AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ MÖVCUD İQTİSADİ POTENSİALIN REALLAŞDIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ

Xülasə: Bu məqalədə Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının kənd təsərrüfatı potensialı araşdırılmışdır. Məqsəd işğaldan azad olunmuş ərazilərdə məhsuldarlığın dinamikasını təhlil etmək və iqtisadi bərpa proseslərinin təsirini müəyyənləşdirməkdir. Araşdırmada statistik məlumatlar əsasında illər üzrə üzüm, taxıl, tərəvəz və paxlalı bitkilərin məhsuldarlığı təhlil olunmuşdur. Müqayisəli və qrafik metodlar tətbiq edilmiş, nəticədə bəzi rayonlarda məhsuldarlığın artdığı, bəzilərində isə azaldığı müəyyən edilmişdir. Xüsusilə Füzuli və Cəbrayıl rayonlarında iqtisadi artım müşahidə olunmuş, lakin Laçın və Qubadlıda azalma baş vermişdir. Tədqiqat işğaldan sonra tətbiq edilən iqtisadi siyasətlərin real nəticələrini ortaya qoyur və iqtisadi potensialın reallaşdırılması istiqamətində tövsiyələr irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər: İqtisadi potensial, işğaldan azad edilmiş ərazilər, mövcud istiqamətlər, təkmilləşdirmə siyasəti

Huseyn ISMAYILOV

DIRECTIONS FOR REALIZING ECONOMIC POTENTIAL IN LIBERATED AREAS

Abstract: This article examines the agricultural potential of the Karabakh and East Zangezur economic regions. The aim is to analyze the dynamics of productivity in the territories liberated from occupation and to determine the impact of economic recovery processes. The study analyzed the productivity of grapes, grains, vegetables and legumes by year based on statistical data. Comparative and graphical methods were applied, and as a result, it was determined that productivity increased in some regions and decreased in others. In particular, economic growth was observed in Fuzuli and Jabrayil regions, but a decrease occurred in Lachin and Gubadli. The study reveals the real results of the economic policies implemented after the occupation and makes recommendations for realizing economic potential.

Keywords: Economic potential, liberated territories, current directions, improvement policy

Гусейн ИСМАИЛОВ

НАПРАВЛЕНИЯ РЕАЛИЗАЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА НА ОСВОБОЖДЕННЫХ ТЕРРИТОРИЯХ

Абстракт: В данной статье рассматривается сельскохозяйственный потенциал Карабахского и Восточно-Зангезурского экономических районов. Целью является анализ динамики урожайности на освобожденных от оккупации территориях и определение влияния процессов экономического восстановления. В исследовании на основе статистических данных проанализирована урожайность винограда, зерновых, овощей и бобовых по годам. Были применены сравнительные и графические методы, в результате

чего было установлено, что урожайность в некоторых районах увеличилась, а в других снизилась. В частности, экономический рост наблюдался в Физулинском и Джебраильском районах, но спад произошел в Лачинском и Губадлинском районах. Исследование раскрывает реальные результаты экономической политики, реализованной после оккупации, и дает рекомендации по реализации экономического потенциала.

Ключевые слова: экономический потенциал, освобожденные территории, текущие направления, политика совершенствования

Giriş

Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonları işğaldan azad edildikdən sonra Azərbaycan üçün strateji və iqtisadi əhəmiyyətli bölgələrə çevrilmişdir. Bu ərazilər zəngin təbii resurslara, münbit torpaqlara və kənd təsərrüfatı potensialına malikdir. Mövzu son illərdə tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olsa da, məhsuldarlıq göstəricilərinin analizi ilə bağlı sistemli araşdırmalara ehtiyac qalmaqdadır. Məqalənin məqsədi bu regionlarda kənd təsərrüfatı sahələrinin məhsuldarlıq səviyyələrini statistik metodlarla təhlil etmək və inkişaf imkanlarını qiymətləndirməkdir. Əsas mənbələrə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin illik bülletenləri və post-münaqişə dövrünə dair elmi ədəbiyyat daxildir.

Azad edilmiş ərazilərdə iqtisadi potensialın reallaşdırılması müasir dövrdə strateji əhəmiyyət kəsb edir. İnfrastrukturun bərpası, investisiya mühitinin formalaşdırılması və dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi prioritet məsələlərdəndir. Bogoviz və digərləri (2018) regionun zəngin təbii ehtiyatları, kənd təsərrüfatı və turizm imkanları iqtisadi dirçəliş üçün geniş perspektivlər yaradır. Həmçinin, yaşıl enerji layihələrinin və innovativ sənaye klasterlərinin inkişafı ölkənin ümumi iqtisadi gücünü artırmağa xidmət edir. Bu istiqamətlər iqtisadi diversifikasiyanı gücləndirərək regional inkişafı sürətləndirir.

Azad edilmiş ərazilərdə iqtisadi potensialın reallaşdırılması üçün dayanıqlı infrastrukturun qurulması, innovativ aqrar və sənaye parklarının yaradılması, rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı və yaşıl enerji layihələrinin tətbiqi vacibdir. Regionun strateji coğrafi mövqeyi və təbii resursları ixracyönümlü istehsalın genişləndirilməsinə imkan verir. Turizm sektorunun inkişafına və nəqliyyat-logistika şəbəkəsinin modernləşdirilməsi isə yerli və xarici investisiyaların cəlbini artırır. Bütün bu istiqamətlər inklüziv və innovativ iqtisadiyyatın formalaşmasına töhfə verir.

Danylyshyn və digərləri qeyd edirlər ki,(2019) regional inkişafla bağlı ənənəvi baxışlar daha çox texniki, resurslardan istifadə proseslərinə, iqtisadi amillərə və potensial innovasiyalara diqqət yetirir. Regional inkişafda nəzərə alınmalı olan digər elementlər sosial, siyasi və mədəni kapitaldır. Ölkənin regional iqtisadi inkişafa nail olması üçün yerli dinamikanı aktivləşdirə biləcək sektorların seçilməsi çox vacib məsələdir. Bölgələrin öz mədəni irsindən faydalanmaqla rəqabətqabiliyyətliliklərini artıra biləcəyinə dair artan məlumatlılıq var. Bu məsələ ilə bağlı qeyd etmək lazımdır ki, xidmət sektorları sırasında olan turizm sektoru da regionların inkişafında və rəqabətqabiliyyətliliyində əsas rol oynayır. Regional turizmin inkişafı tez-tez iş yerlərinin sayı və artan torpaq dəyərləri kimi iqtisadi terminlərlə ifadə edilir və turizm sektorunun inkişafının sosial aspektləri çox vaxt diqqətdən kənarda qalır.

Regional sosial-iqtisadi inkişaf

Regional sosial-iqtisadi inkişaf bölgədə həyata keçirilən bərpa və yenidənqurma işlərinin əsas məqsədlərindən biridir. Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda iqtisadiyyatın əsas sahələrinin dirçəldilməsi, xüsusilə kənd təsərrüfatı və emal sənayesinin inkişafı, sosial rifahın yüksəldilməsi ilə birbaşa bağlıdır. Bu hissə məqalənin əsas mövzusu ilə uyğun olaraq, iqtisadi bərpanın sosial aspektlərə təsirini və dayanıqlı inkişafın formalaşmasında rolunu izahı üçün vacibdir.

Artan işsizlik və regional bərabərsizliklə mübarizədə ənənəvi yuxarıdan aşağıya, təklif tərəfi sektoral inkişaf strategiyalarının məyusedici nəticələri bütün sahələrdə artım imkanlarını təmin edəcək alternativ inkişaf strategiyalarının axtarışını sürətləndirdi [1]. Klassik (mərkəzləşdirilmiş) regional inkişaf siyasətləri, yerli əhali ilə məsləhətləşmədən dövlətin qəbul etdiyi qərarlarla, iqtisadiyyatın müəyyən sektorlarına və ya coğrafi ərazilərinə kiçik sərmayələr

qoymaq, faydaları digərlərinə yaymaqla inkişaf etməmiş bölgələri sənayeləşdirmək və müasirləşdirmək yolu ilə regionlar arasında bərabərsizliyi azaltmaq məqsədi daşıyır [2]. Bu siyasətlər regional balanssızlıqların aradan qaldırılmasında uğurlu hesab edilsə də, struktur problemlərinin həllində eyni səviyyəyə çatmır. Bununla belə, strateji cəhətdən hazırlanmış regional iqtisadi inkişaf planları iqtisadi artımın artırılması,həmçinin yoxsulluğun azaldılması üçün daha çevik və effektiv yanaşma təmin edə bilər [4]. Regional iqtisadi inkişaf tərifləri yerli mülkiyyətdə olan, idarə olunan ilk növbədə məşğulluğun və iqtisadi artımın artırılmasına yönəlmiş regional əsaslı inkişaf strategiyalarına istinad edir. Regional iqtisadi inkişafı dövlət, biznes,qeyri-hökumət sektoru tərəfdaşlarının hamı üçün həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması məqsədi ilə iqtisadi artım və iş yerlərinin yaradılması üçün daha yaxşı şərait yaratmaq məqsədilə birgə işlədiyi bir proses kimi müəyyən edir [5]. Regional iqtisadi inkişaf strategiyalarının uğurlu olması üçün bölgədəki iqtisadi, sosial, mədəni, fiziki resursların qarşılıqlı əlaqəsi, bu resurslardan istifadə etmək səlahiyyəti və ya məsuliyyəti olan subyektlər arasında əməkdaşlığın keyfiyyəti, onların davamlılığı, koordinasiya və qərar qəbuletmə prosesinin zəruriliyi qeyd olunur [6].

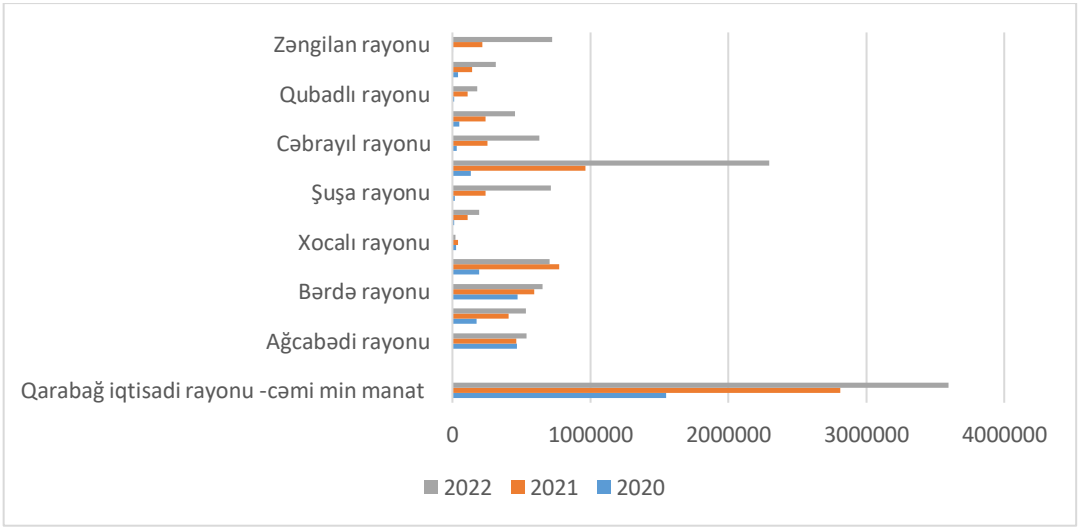
Regional iqtisadi inkişafın planlaşdırılmasında müəyyən edilmiş sahələr və regionlar üzrə investisiya səviyyəsini artırmaqla iqtisadi inkişafın təmin edilməsi nəzərdə tutulur. Regional inkişafa nail olmaq üçün ilk növbədə həmin bölgənin iqtisadi potensialı müəyyən edilməli və hər bir ərazinin özünəməxsus xüsusiyyətlərindən birlikdə istifadə etməklə daha sürətli inkişaf prosesinə nail olmaq olar [7]. Yerli iqtisadi inkişaf, yerli hökumətlərin, sosial qrupların və ya özəl sektorların öz resurslarını idarə etmək, tərəfdaşlıqlar vasitəsilə yeni iş imkanları yaratmaq və müəyyən bir bölgədə iqtisadi fəaliyyətlər həyata keçirmək üçün birlikdə hərəkət etdiyi bir proses kimi müəyyən edilir.

Qarabağ iqtisadi zonasında iqtisadi potensialın qiymətləndirilməsi

Qarabağ iqtisadi zonası və onun ətrafında olan bölgələr hal-hazırda işğaldan azad edilmişdir. Bu ərazilər zəngin tarix və mədəniyyətə, füsunkar təbiət xüsusiyyətlərinə, eləcə də bol yeraltı və yerüstü sərvətlərə, güclü iqtisadi potensiala, çoxsaylı turistik yerlərə malikdir. Bizim bu sahələr kənd təsərrüfatı üstünlüyü, xammal bazası, emal sektorunun istehsalı baxımından əlverişlidir. Həmin rayonların iqtisadi potensialının əsas göstəricilərinə diqqət yetirsək, görərik ki, Ermənistanın talan və istismarı nəticəsində ərazinin infrastrukturu yox dərəcəsindədir. İşğal nəticəsində minlərlə hektar münbit torpaq hərbi tullantılarla çirklənmiş, həm Azərbaycan iqtisadiyyatına, həm də qlobal genefondumuza milyardlarla manat dəyərində ziyan dəymişdir.

Aşağıdakı cədvəldə işğaldan azad edilmiş ərazilərin məhsul buraxılışı göstərilərək dəymiş ziyanın hansı formada təsir etdiyini daha dəqiq görmək olar.

Qrafik 1. İqtisadi rayonlar və inzibati ərazi vahidləri üzrə iqtisadiyyatın əsas sahələrində məhsul buraxılışı, min manatla

Mənbə: [12]

Qarabağ İqtisadi Rayonu və Şərqi Zəngəzur İqtisadi Rayonu üzrə iqtisadi məlumatlar bu regionların 2012-ci ildən 2022-ci ilə qədər iqtisadi inkişafı və göstəriciləri, xüsusən də Dağlıq

Qarabağ münaqişəsi və ərazi nəzarətində sonradan baş verən dəyişikliklər kontekstində fikirlər təqdim edir. Region 2012-ci ildən 2022-ci ilə qədər ümumi iqtisadi məhsulun kəskin artması ilə bu dövrdə əhəmiyyətli iqtisadi artım nümayiş etdirdi. Xüsusilə 2021-ci ildə iqtisadi fəallıqda nəzərəçarpacaq artım müşahidə olundu, 2020-ci ilə olan rəqəmləri iki dəfədən çox artırdı ki, bu da münaqişədən sonrakı yenidənqurma və investisiyalara aid edilə bilər. Qeyd edək ki, Xankəndi şəhərinin iqtisadi məlumatları, ola bilsin, bu müddət ərzində mübahisəli statusuna görə qeyd edilməmişdir.

Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu 2022-ci ildə iqtisadi fəaliyyətdə iqtisadi artım nümayiş etdirdi. Cəbrayıl 2022-ci ildə, ehtimal ki, münaqişədən sonrakı yenidənqurma səyləri və investisiyalar hesabına əhəmiyyətli artım yaşadı. Zəngilan rayonunda 2022-ci ildə iqtisadi aktivlikdə nəzərəçarpacaq artım müşahidə olunub ki, bu da münaqişə zamanı bərpa edilmiş ərazilərin bərpasını və inkişafı əks etdirir. Bütövlükdə bu iqtisadi tendensiyalar Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nəticələrini və ərazi nəzarətində dəyişiklikləri göstərir. 2021 və 2022-ci illər müstəsna iqtisadi genişlənmənin şahidi oldu ki, bu da yenidənqurma, investisiya və bu yaxınlarda əldə edilmiş ərazilərdə infrastrukturun və icmaların yenidən qurulması səylərinə aid edilə bilər. Bununla belə, nəzərə almaq vacibdir ki, bu statistik məlumatlar bu regionların ümumi iqtisadi rifahının məhdud mənzərəsini təqdim edir və daha əhatəli təhlil regionun tam mənzərəsini yaratmaq üçün məşğulluq, sosial göstəricilər və digər amillər haqqında əlavə məlumat tələb edəcəkdir.

Qarabağ iqtisadi zonası bu ərazilərdə ki digər ərazilər kimi diqqətəlayiq təbii sərvətlərə malikdir. Bu resursların inkişafı Azərbaycan iqtisadiyyatını yüksəltmək və əhalinin ümumi rifahını yüksəltmək potensialına malikdir. İşğal əsasən müxtəlif kənd təsərrüfatı mallarının becərilməsi üçün əlverişli olan 647,9 min hektar əkin sahəsinin məhvinə səbəb oldu. Münaqişə başlayana qədər kənd təsərrüfatı məqsədləri üçün ümumilikdə 199 min hektar torpaq sahəsi ayrılmış idi. Ümumilikdə 1,7 milyon hektar ərazi işğal altında idi. Sözügedən geniş ərazi Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məqsədləri üçün meliorasiya səylərinə məruz qalmışdır və beləliklə, bitkilərin becərilməsi, emalı, sənaye və kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalını əhatə edən tam istehsal dövrünün bərpası potensialını asanlaşdırır. Bu, öz yaşayış yerlərinə qayıdacaq Azərbaycan vətəndaşları üçün əlavə iş imkanlarının yaradılmasını nəzərdə tutur. Sovet dövründə Cəbrayıl və Füzuli rayonlarının işğalına qədər yerli əhali müxtəlif kənd təsərrüfatı işləri ilə, o cümlədən üzümçülük, heyvandarlıq, taxılçılıq, ipəkçilik, o cümlədən tərəvəz və meyvəçiliklə məşğul olub. Etiraf etmək vacibdir ki, Ermənistan işğalın bütün dövründə bu rayonların təbii sərvətlərindən qanunsuz olaraq istismar fəaliyyəti həyata keçirmişdir. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev 2020-ci il dekabrın 1-də geniş tərkibdə çıxışı zamanı bəyan edib ki, Ermənistan Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl və Zəngilan rayonları daxilində geniş miqyaslı ərazilərdə kənd təsərrüfatının inkişafı üçün lazımi infrasturuktur bölmələri yaradılacağını qeyd etmişdi. Hazırda bu məqsədlər üçün işlərin icrası davam etdirilir.

Cədvəl 1. Üzümün məhsuldarlığı, sent/ha

Üzümün məhsuldarlığı, sent/ha	**2000**	**2012**	**2014**	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**
Qarabağ iqtisadi rayonu			**44.0**	**32.1**	**129.0**	**95.9**	**86.8**	**87.0**	**72.9**	**70.9**
Ağdam rayonu	5.2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Füzuli rayonu	-	70.0	44.2	24.2	129.2	76.2	68.8	68.5	72.0	69.9
Xocavənd rayonu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Tərtər rayonu	120.0	116.7	42.6	126.7	126.6	308.6	309.7	339.6	90.1	91.4
Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu	**-**	**-**	**-**	**78.0**	**78.0**	**53.7**	**71.4**	**88.0**	**90.7**	**91.9**
Cəbrayıl rayonu	-	-	-	78.0	78.0	53.7	71.4	88.0	90.7	91.9

Mənbə: [11]

Qarabağ İqtisadi Rayonunda üzüm məhsuldarlığı illər ərzində əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalmışdır. 2014-cü ildə məhsuldarlıq 129,0 sent/ha ilə ən yüksək həddə çatmışdır. Sonrakı illərdə müəyyən dəyişikliklər olsa da, məhsuldarlıq nisbətən sabit qalaraq son dövrlərdə 70 sent/ha ətrafında olmuşdur. Ağdam rayonu üzrə məlumatlar tam deyil, çünki əksər illər ərzində statistik göstəricilər qeydə alınmamışdır. Bu hal regionun iqtisadi və siyasi vəziyyəti ilə əlaqəli ola bilər. Füzuli rayonunda isə 2016-cı ildə məhsuldarlıq 129,2 sent/ha olmaqla ən yüksək səviyyəyə çatmışdır. Sonrakı illərdə məhsuldarlıq müəyyən dəyişikliklərə baxmayaraq nisbətən sabit qalmış və 68,5-72,0 sent/ha arasında dəyişmişdir. Xocavənd rayonu üzrə məlumatlar ümumiyyətlə mövcud deyil, bu isə statistik məlumatların toplanmasında çətinliklərin olduğunu göstərə bilər. Lakin 2021 və 2022-ci illərdə bu rəqəmlər əhəmiyyətli dərəcədə azalmışdır. Şərqi Zəngəzur İqtisadi Rayonu və Cəbrayıl rayonu üzrə də üzüm məhsuldarlığında dalğalanmalar müşahidə olunmuşdur. 2014-cü ildən 2018-ci ilə qədər məhsuldarlıq artmış, lakin son illərdə nisbətən sabit qalmışdır.

Cədvəl 2. Paxlalı bitkilərin məhsuldarlığı, sent/ha

	2012	2014	2016	2018	2020	2021	2022
Qarabağ iqtisadi rayonu	**48.8**	**49.4**	**49.6**	**20.4**	**29.0**	**14.0**	**13.6**
Ağcabədi rayonu	-	-	-	20.9	28.8	13.2	11.3
Ağdam rayonu	-	-	-	22.1	-	14.5	-
Bərdə rayonu	-	-	-	-	-	-	-
Füzuli rayonu	-	-	-	15.0	-	-	-
Xocavənd rayonu	-	-	-	-	-	-	-
Şuşa rayonu	-	-	-	-	-	-	-
Tərtər rayonu	48.8	49.4	49.6	22.3	36.6	47.1	26.3
Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**	**5.0**
Cəbrayıl rayonu	-	-	-	-	-	-	5.0

Mənbə: [11]

Qarabağ iqtisadi rayonunda paxlalı bitkilərin məhsuldarlığı 2016-cı ildən 2018-ci ilə qədər əhəmiyyətli dərəcədə azalaraq 49,6 sent/hadan 20,4 sent/ha-ya enib. Bununla belə, məhsuldarlıq 2016-cı il səviyyəsindən aşağıda qalsa da, 2021 və 2022-ci illərdə davam edən 2020-ci ildə bir qədər bərpa oldu. Ağcabədi rayonunda 2018-ci ildən əvvəlki illər üçün heç bir məlumat yoxdur, lakin həmin il məhsuldarlıq 20,9 sent/ha olub, 2020-ci ildə 28,8 sent/ha-ya yüksəlib, 2022-ci ildə isə 11,3 sent/ha-ya düşüb. Tərtər rayonunda ilkin olaraq Qarabağ iqtisadi rayonu ilə eyni məhsuldarlıq, lakin 2018-ci ildən 2021-ci ilə qədər məhsuldarlıqda daha ardıcıl və əsaslı artım nümayiş etdirərək 47,1 sent/ha-ya çatmış, 2022-ci ildə 26,3 sent/ha-ya enmişdir. Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu və Cəbrayıl rayonu göstərir. 2022-ci ilə qədər heç bir məlumat yoxdur, hər iki bölgə həmin ildə 5,0 sent/ha qeyd edib. Verilənlər, ehtimal ki, iqlim, kənd təsərrüfatı təcrübələri və iqtisadi şərait kimi amillərin təsirinə məruz qalaraq, illər ərzində paxlalı bitkilərin məhsuldarlığında dəyişiklikləri təklif edir. Bu dalğalanmaları aradan qaldırmaq və məhsuldarlığı artırmaq üçün səylər, xüsusən də azalma meylləri olan bölgələrdə lazım ola bilər.

Cədvəl 3. Taxılın məhsuldarlığı, sent/ha

Taxılın məhsuldarlığı, sent/ha	2012	2014	2016	2018	2019	2020	2021	2022
Qarabağ iqtisadi rayonu	**29.1**	**29.5**	**35.8**	**33.9**	**34.8**	**35.6**	**37.2**	**35.2**
Ağcabədi rayonu	31.2	38.0	43.3	38.4	38.7	40.8	40.5	40.4
Ağdam rayonu	29.9	29.8	33.1	37.2	38.5	40.1	40.2	40.6
Bərdə rayonu	34.1	36.2	38.0	40.6	43.4	44.5	44.1	45.6
Füzuli rayonu	28.3	25.2	33.8	29.7	31.2	32.0	33.6	31.6

Xocalı rayonu	20.0	13.0	22.8	19.6	21.0	21.9	21.9	20.3
Xocavənd rayonu	21.3	13.5	30.0	20.9	21.6	16.2	7.8	12.5
Şuşa rayonu	15.7	9.9	16.6	19.0	18.7	19.4	21.7	21.3
Tərtər rayonu	32.3	34.6	34.2	38.2	38.9	39.9	41.1	41.1
Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu	**29.3**	**29.3**	**29.2**	**29.7**	**31.1**	**29.6**	**26.9**	**8.5**
Cəbrayıl rayonu	29.1	29.7	31.6	33.1	34.2	34.0	29.3	10.0
Kəlbəcər rayonu	25.0	27.3	23.5	23.5	31.5	33.3	35.1	34.8
Qubadlı rayonu	20.0	26.4	28.0	28.2	30.4	26.2	8.0	6.9
Laçın rayonu	31.7	30.9	27.5	22.1	23.1	21.5	22.8	7.9
Zəngilan rayonu	21.2	21.4	21.9	26.3	23.3	25.1	21.3	8.2

Mənbə: [11]

Cədvəl 3- də qeyd edilən taxıl məhsuldarlığı Qarabağ iqtisadi rayonunun kənd təsərrüfatının əsas hissəsini təşkil etdiyi üçün məlumatlar davamlı incələnməli və nəzarətdə saxlanılmalıdır. Qarabağ iqtisadi rayonunda taxıl məhsuldarlığı 2012-ci ildəki 29,1 sentner/ha dan 2021-ci ildə pik həddə çataraq 37,2 sent/ha, 2022-ci ildə isə cüzi azalaraq 35,2 sent/ha-ya yüksəlmişdir. 2022-ci ildə 40,4 sentner/ha olub. Ağdam rayonu 2012-ci ildəki 29,9 sentner/hadan 2022-ci ildə 40,6 sentner/ha-ya yüksələrək əhəmiyyətli yaxşılaşma nümayiş etdirib. Ən yüksək taxıl məhsuldarlığı Bərdə rayonunda olub, 2012-ci ildə 34,1 sent/ha-dan 451 sentnerə yüksəlib. ha 2022-ci ildə. Bunun əksinə olaraq Xocavənd və Laçın rayonlarında illər ərzində məhsuldarlıq əhəmiyyətli dərəcədə azalıb. Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu 2022-ci ildə 8,5 sent/ha-ya enərək əhəmiyyətli dalğalanmalar nümayiş etdirib. Cəbrayıl rayonunda da son iki ildə əhəmiyyətli azalma müşahidə olunub. Məlumatlar taxıl məhsuldarlığında müxtəlifliyə töhfə verən bu regionlar üzrə müxtəlif kənd təsərrüfatı şəraiti və idarəetmə təcrübələrini təklif edir. Azərbaycanın kənd təsərrüfatı sektoru müxtəlif regionlarda taxıl istehsalına təsir edən amilləri başa düşmək və təkmilləşdirmə strategiyalarını həyata keçirmək üçün bu tendensiyaların sonrakı təhlilindən faydalana bilər.

Cədvəl 4. Tərəvəzin məhsuldarlığı, sent/hasent/ha

	2012	**2014**	**2016**	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**
Qarabağ iqtisadi rayonu		**135**	**143**	**186**	**231**	**247**	**260**	**278**
Xankəndi şəhəri	...	...	...	...	...	...	…	…
Ağcabədi rayonu	124	131	132	137	281	370	368	445
Ağdam rayonu	193	195	196	217	235	235	236	297
Bərdə rayonu	103	105	127	188	293	304	335	315
Füzuli rayonu	86	86	88	86	88	87	90	95
Xocalı rayonu	54	55	62	127	63	87	81	90
Xocavənd rayonu	96	93	95	96	95	205	243	245
Şuşa rayonu	46	46	48	260	203	170	199	211
Tərtər rayonu	127	127	128	131	126	130	131	133
Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu		**128**	**141**	**136**	**141**	**153**	**158**	**157**
Cəbrayıl rayonu	147	149	150	161	162	166	167	170
Kəlbəcər rayonu	-	-	-	40	-	-	-	-
Qubadlı rayonu	28	42	42	-	40	-	-	-
Laçın rayonu	182	50	40	33	90	165	-	-

Zəngilan rayonu	-	-	-	59	61	50	82	46

Mənbə: [11]

Statistik məlumatların təhlili əsasında aşağıdakı təklifləri qeyd edə bilərik:

- Aqrar sahələrdə torpaq münbitliyinin bərpası üçün reabilitasiya proqramları hazırlanmalıdır.
- Regionlarda suvarma infrastrukturunun qurulması prioritetləşdirilməlidir.
- Aqrar məhsulların emalı üzrə yerli istehsal müəssisələri yaradılmalıdır.
- Aqrotexniki biliklər üzrə maarifləndirmə və təlim proqramları həyata keçirilməlidir.
- Kənd təsərrüfatı sığorta və subsidiya mexanizmləri tətbiq edilməlidir.
- Təhlükəli və qeyri-sabit iqlim şəraitində məhsul itkisinin qarşısını almaq üçün dövlət dəstəyi ilə sığorta və subsidiya proqramları genişləndirilməlidir.
- Əkin strukturu iqlimə və torpaq tərkibinə uyğun optimallaşdırılmalıdır.
- Regionlarda kənd təsərrüfatı klasterlərinin yaradılması təşviq olunmalıdır.
- Aqroparkların qurulması və texnoloji bazanın gücləndirilməsi təmin olunmalıdır.
- Əmək bazarına inteqrasiya üçün kənd təsərrüfatı üzrə yeni iş yerləri yaradılmalıdır.
- İllik monitorinq və məhsuldarlıq hesabatları üçün kənd təsərrüfatı statistikası gücləndirilməlidir.

İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin təqdim etdiyi təhlil və kommunikasiyaya əsasən, faydalı qazıntıların perspektiv hasilatının üç konkret sahədə aparıla biləcəyi təklif edilir: əlvan metallar və onlarla əlaqəli metallurgiya prosesləri, tikinti materialları və nadir metallar. Əlvan metalların və tikinti materiallarının sahələri ənənəvi iqtisadiyyat sahəsinə aiddir və cari resurslardan istifadə bu sektorlarda yeni imkanların yaranmasına kömək edəcəkdir. Bundan əlavə, qabaqcıl texnoloji tətbiqlərdə geniş şəkildə istifadə olunan ərazidə nadir metal elementlərin meydana gəlməsi ilə bağlı tədqiqat və geoloji tədqiqatlar aparmaq mümkündür. Bölgənin iqtisadi potensialını dörd əsas aspekt üzrə qiymətləndirmək olar:

- Bol su ehtiyatlarının mövcudluğu;
- Etibarlı elektrik təchizatı;
- Sənaye rekreasiya imkanları;
- Qiymətli faydalı qazıntılar [9].

Hazırda AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutu və Boston Consulting Group konsaltinq biznesi ilə birgə işğaldan azad edilmiş ərazilərin iqtisadi perspektivlərinin qiymətləndirilməsi və onların rəqabət üstünlüyü sahələrinin müəyyənləşdirilməsi istiqamətində səylər davam etdirilir. Davam edən tədqiqatın məqsədi bu yaxınlarda azad edilmiş ərazilərdə əsas infrastruktur yaratmaq və iqtisadi canlanma və artıma üstünlük verməkdir. Xüsusilə, əhalinin bölgəyə qayıtmasının asanlaşdırılması və şirkətin işləyib hazırladığı tarazlıq modelindən istifadə etməklə məşğulluq imkanlarının proqnozlaşdırılması diqqət mərkəzindədir [8].

Dövlət Turizm Agentliyinin rəsmisi bildirib ki, bu yaxınlarda azad edilmiş ərazilərdə mehmanxana və turizm fəaliyyəti sahəsində 11 investisiya layihəsinin ilkin qiymətləndirilməsi aparılmışdır [9].

Hadrut qəsəbəsinin sosial-iqtisadi inkişafının qiymətləndirilməsi üçün hərtərəfli təhlil aparılıb, xüsusilə onun turizm perspektivlərinə diqqət yetirilib. Bu qiymətləndirmə çərçivəsində Kəlbəcər rayonunun turizm potensialını qiymətləndirmək üçün rayona səfər təşkil edilmişdir. Bu səfər zamanı Kəlbəcərdə turizm perspektivlərinin ilkin qiymətləndirilməsi aparılıb [12].

İşğaldan azad edilmiş ərazilərin iqtisadi qiymətləndirilməsi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindəndə diqqət mərkəzində saxlanaraq sərəncam imzalanmışdır. Hazırda Azərbaycan Respublikasının erməni işğalından azad edilmiş ərazilərinin bərpası istiqamətində mühüm təşəbbüslər həyata keçirilir. Bu tədbirlər həmin ərazilərin sürətlə milli iqtisadiyyata inteqrasiyasına, davamlı inkişafın təşviqinə, ən müasir infrastrukturun qurulmasına, mədəni və tarixi abidələrin bərpasına, əlverişli yaşayış şəraitinin yaradılmasına yönəlib. Bu

çərçivədə həyata keçirilən layihələrin bu ərazilərin sülh, əməkdaşlıq və sürətli iqtisadi inkişafla xarakterizə olunan regiona çevrilməsinə mühüm töhfə verəcəyi gözlənilir.

Nəticə

Azad edilmiş ərazilərdə iqtisadi potensialın reallaşdırılması strateji əhəmiyyət kəsb edərək regional inkişafın sürətləndirilməsinə imkan yaradır. Mövcud təbii resurslar, kənd təsərrüfatı və turizm sektorları bu bölgələrin iqtisadi dirçəlişində mühüm rol oynayır. Son illərdə aparılan infrastruktur quruculuğu, innovativ texnologiyaların tətbiqi və yaşıl enerji layihələri iqtisadiyyatın diversifikasiyasına xidmət edir. Əlvan metallar, nadir metallar və tikinti materiallarının hasilatı sənaye sektorunun inkişafına təkan verir. Aqrar və sənaye parklarının yaradılması, nəqliyyat-logistika şəbəkəsinin genişləndirilməsi ixracyönümlü istehsalın artırılmasına şərait yaradır. Dövlətin iqtisadi strategiyası bu ərazilərin sosial rifahını yüksəltməklə yanaşı, Azərbaycanın ümumi iqtisadi gücünü artırmağa yönəlib. Regional inkişafın təmin olunması üçün dayanıqlı investisiya siyasəti və yerli dinamikanın aktivləşdirilməsi əsas prioritetlərdəndir. Araşdırma göstərdi ki, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında kənd təsərrüfatı məhsuldarlığı bölgələrə görə ciddi fərqlənir. Yenidənqurma tədbirləri və investisiyaların artması bəzi rayonlarda məhsuldarlığı yüksəltmiş, lakin bərpa prosesi zəif olan ərazilərdə hələ də durğunluq qalmaqdadır. Nəticə olaraq, torpaq bərpası, meliorasiya, müasir texnologiyaların tətbiqi və aqrar sahədə emal müəssisələrinin qurulması iqtisadi artımı davam etdirmək üçün əsas şərtlərdir. Müəllifin elmi töhfəsi regionlar üzrə məhsuldarlıq tendensiyalarının təhlili və konkret bərpa tövsiyələrinin verilməsindən ibarətdir.

Ədəbiyyat

1. Bogoviz, A. V., Ragulina, J. V., & Barcho, M. K. (2018, April). Influence of innovations on regional socio-economic development. // International Conference Project “The future of the Global Financial System: Downfall of Harmony”. Cham: Springer International Publishing. – p. 1200-1207.
2. Danylyshyn, B., Onyshchenko, S., & Maslii, O. (2019). Socio-economic security: modern approach to ensuring the socio-economic development of the region. // Науковий журнал «Економіка і регіон», – 2019, №4 (75), – s. 6-13.
3. Əliyev, Ş.T. Pandemiya və postpandemiya şəraitində Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin aktual məsələləri // İzvestiya, AMEA, İqtisadiyyat İnstitutu. – 2020, № 05, – s. 5-12.
4. Fedulova, S., & Komirna, V. (2017). Conceptual approaches to study the innovative development of regional socio-economic systems. // Baltic Journal of Economic Studies. – 2017, 3(5), – p. 412-420.
5. Kislitsyna, V. V., Cheglakova, L. S., Karaulov, V. M., & Chikisheva, A. N. (2017). Formation of the integrated approach to the assessment of the socio-economic development of regions. // Ekonomika Regiona = Economy of Regions. – 2017, №2, – p. 369-380.
6. Ohlan, R. (2013). Pattern of regional disparities in socio-economic development in India: District level analysis. // Social indicators research. – 2013, 114, – p. 841-873.
7. Slepneva, L. R., Tsyrenov, D. D., Kokorina, A. A., Slepneva, J. V. E., & Munkueva, I. S. (2016). Socio-economic development of regions of Russia: Assessment of the state and directions of improvement. // International Journal of Economics and Financial Issues. – 2016, 6(2), – p. 179-187.
8. Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi: [Elektron resurs] – Bakı: https://ereforms.gov.az/az
9. Azərbaycan Respublikası Dövlət Turizm Agentliyi: [Elektron resurs] – Bakı: https://tourism.gov.az/page/statistics
10. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi: [Elektron resurs] – Bakı: https://vergiler.az/news/economy/14964.html

11. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi: [Elektron resurs] – Bakı: https://www.stat.gov.az/source/agriculture/
12. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi: [Elektron resurs] – Bakı: https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/

Məqalənin redaksiyaya daxilolma tarixi: 12.06.2025
Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 24.06.2025
Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 01.07. 2025